

Språk som reproducerande faktor

En kritisk diskursanalys av nyhetstexters
konstruktioner av våldtäktsoffer och gärningsmän

Malin Hänström

Sammandrag

Det finns föreställningar i samhället som formar synen på och bemötandet av våldtäktsoffer och gärningsmän. Syftet med studien är att undersöka om och hur olika föreställningar reproduceras av språket i nyhetsartiklar om våldtäktsfall. Utgångspunkten är en teori av kriminologen Nils Christie om ”det idealiska offret”, enligt vilken vissa omständigheter måste uppfyllas för att ett brottsoffer ska uppnå fullständig brottsofferstatus. Analysmetoden är kritisk diskursanalys. På textnivå analyseras transitivitet, agentivitet och ordval, vilket sedan kopplas samman med analys av den diskursiva och den sociala praktiken som texten är en del av. Materialet består av sammanlagt 12 nyhetsartiklar om två olika våldtäktsfall, från fyra svenska tidningars nätupplagor. Analysen visar tendenser på att brottsoffer- och gärningsmannarketyper reproduceras språkligt i materialet, men det förekommer även drag som tyder på en förändring av diskursen.

Nyckelord: *kritisk diskursanalys, det idealiska offret, våldtäkt, brottsoffer, gärningsmän, transitivitet, agentivitet, tidningsspråk*

Innehåll

Sammandrag	2
1 Inledning	6
1.1 Syfte.....	6
1.2 Etisk reflektion	7
2 Bakgrund	8
2.1 Kritisk diskursanalys och diskursbegreppet	8
2.2 Synen på våldtäkt, offer och gärningsmän	8
2.2.1 Lagen om sexualbrott i Sverige – en kortfattad historisk översikt.....	9
2.2.2 Feministisk kritik mot samhällets syn på våldtäkt.....	10
2.2.3 Begreppet brottsoffer	11
2.2.4 Begreppet gärningsman	11
2.2.5 ”Det idealiska offret”	12
2.3 Studier av medias konstruktioner av brottsoffer och gärningsmän	13
3 Metod	14
3.1 Textanalys.....	14
3.2 Analys av diskursiv praktik	15
3.3 Analys av social praktik	16
4 Material	17
4.1 Fall	17
4.1.1 Umeåfallet	17
4.1.2 Kungsholmenfallet.....	18
4.2 Utvalda artiklar	18
5 Resultat	21
5.1 Textanalys.....	21
5.1.1 Analys av benämningar	21
5.1.1.1 Benämningar av gärningsmän och brottsoffer i Umeåfallet.....	21

5.1.1.2 Benämningar av brottsoffer och gärningsman i Kungsholmenfallet.....	24
5.1.2 Transitivitet och agentivitet.....	26
5.1.2.1 Umeåfallet	26
5.1.2.2 Kungsholmenfallet.....	28
5.1.3 Sammanfattning av textanalys.....	30
5.2 Analys av diskursiv praktik	31
5.2.1 Diskursens förutsättningar	31
5.2.2 Mottagarens tolkning.....	32
5.2.3 Interdiskursivitet.....	33
5.2.4 Sammanfattning av analysen av diskursiv praktik	35
5.3 Analys av social praktik	35
5.3.1 Förhållandet mellan sociala processer och diskursen.....	35
5.3.2 Sammanfattning av den sociala praktiken	36
6 Diskussion.....	38
6.1 Diskussion av resultat.....	38
6.1 Avslutande kommentar.....	40
Litteratur.....	41

Tabeller och tablåer

Tabeller

Tabell 1. Benämningar av gärningsmannen i Umeåfallet, fördelat på artikel.....	22
Tabell 2. Benämningar av alla misstänkta i Umeåfallet, fördelat på artikel	23
Tabell 3. Benämningar av brottsoffret i Umeåfallet, fördelat på artikel	24
Tabell 4. Benämningar av gärningsmannen i Kungsholmenfallet, fördelat på artikel.....	25
Tabell 5. Benämningar av brottsoffret i Kungsholmenfallet, fördelat på artikel	26
Tabell 6. Agentivitet i materiella processer som beskriver gärningarna i Umeåfallet, fördelat på artikel.....	27
Tabell 7. Materiella och verbala processer med brottsoffret som förstadedeltagare, Umeåfallet, fördelat på artikel	28
Tabell 8. Agentivitet i materiella processer som beskriver gärningarna i Kungsholmenfallet, fördelat på artikel	29
Tabell 9. Materiella och verbala processer med brottsoffret som förstadedeltagare, Kungsholmenfallet, fördelat på artikel.....	30

Tablåer

Tablå 1. Utvalda artiklar om Umeåfallet, samt deras förkortningar i denna uppsats.....	20
Tablå 2. Utvalda artiklar om Kungsholmenfallet, samt deras förkortningar i denna uppsats..	20

1 Inledning

I Sverige anmäldes 6 700 våldtäkter under 2014, vilket motsvarar cirka 18 våldtäkter per dag. De som utsatts för brotten är i betydligt större utsträckning kvinnor än män, och 98 % av alla som misstänks för våldtäkt är män (Brottsförebyggande rådet 2015). Förutom de fysiska och psykiska konsekvenser våldtäkt har för dem som blir utsatta för det, begränsas även många andra kvinnors handlingsutrymme av rädslan att bli utsatt (Jarl & Stolt 2010:87). Det rör sig alltså om ett stort samhällsproblem som skapar mycket lidande.

Men vem som av samhället räknas som offer för våldtäkt, och vem som anses skyldig till brottet, är inte objektivt givet. Samhället genomsyras av olika föreställningar som kan försvåra för ett brottsoffer att få upprättelse. Trots ett ofta objektivt anspråk är nyhetsrapportering om våldtäkt inte befriad från dessa föreställningar. Men det faktum att nyhetsrapportering når ut till stora delar av samhället gör att den kan sägas ha både makt över och ansvar för samhällets syn på våldtäkt, offer och gärningsmän.

Min uppsats försöker skärskåda hur denna makt och detta ansvar hanteras i nyhetstext. Med utgångspunkt i nyhetstexternas verktyg, språket, studerar jag vilka ideologier som det ges uttryck för. Jag vill belysa den språkliga dimensionen av hur brottsoffer och gärningsmän konstrueras i nyhetsartiklar om våldtäkt, och utgångspunkten är därvid att språket inte är ett neutralt verktyg, utan något som skapar förhållningssätt och attityder.

1.1 Syfte

Syftet med min uppsats är att undersöka hur tidningsspråk konstruerar offer och förövare i nyhetsartiklar om våldtäktsfall. Jag undersöker om det finns någon skillnad i hur de konstrueras språkligt beroende på om de inblandade uppfyller kriterierna för ”det idealiska offret” och ”den idealiska gärningsmannen” (Christie 2001:48) eller ej¹.

Med hjälp av kritisk diskursanalys försöker jag belysa den lingvistisk-diskursiva dimensionen av detta fenomen. Mitt kritiska angreppssätt bygger på en feministisk förståelse av diskursen om våldtäkt som en del i en diskursiv praktik med möjlighet att reproducera eller omforma ojämlika maktförhållanden (jfr Fairclough 2015:56).

¹ Christies begrepp ”The Ideal Victim” har översatts till ”det idealiska offret” på svenska (Christie 2001). En bättre översättning hade kanske varit ”det ideala offret” eller ”det perfekta offret”, men jag använder översättningens begrepp ”det idealiska offret” och ”den idealiska gärningsmannen” för att överensstämma med den översättning som finns och som jag utnyttjar i min uppsats.

Mina frågeställningar för undersökningen är:

- Finns det en skillnad i nyhetsartiklarnas språk beroende på om brottsoffret och gärningsmannen överensstämmer med arketyperna?
- Reproducerar nyhetsrapporteringen brottsoffer- och gärningsmannarketyperna?
- Hur förhåller sig mina resultat till tidigare undersökningar?

1.2 Etisk reflektion

Det finns en etisk aspekt av att analysera artiklar om våldtäktsfall. Dels vill jag utfärda en varning för att det förekommer exempel som beskriver våldtäkt, vilket kan påverka en del personer emotionellt negativt. Dels vill jag poängtera att jag har gjort ett etiskt övervägande gällande den rätt jag tar mig i att analysera beskrivningar av fall som påverkar verkliga människor. Det är inte självklart hur det uppfattas av de inblandade.

Men det är inte min avsikt att analysera människorna bakom artiklarna, utan enbart att analysera mediernas representation av dem och att undersöka om de representeras olika genom språket. Min jämförelse mellan de två olika fallen som analyseras i denna uppsats har överhuvudtaget inte heller för avsikt att bedöma vilket fall som var ”värst”, eller att döma människor annorlunda än vad domstolarna gjort.

2 Bakgrund

I detta avsnitt presenterar jag dels mina teoretiska utgångspunkter och dels forskningsresultat som berör konstruktioner av brottsoffer och gärningsmän i nyhetsrapportering.

2.1 Kritisk diskursanalys och diskursbegreppet

Min uppsats tar avstamp i kritisk diskursanalys, förkortat *CDA* (på engelska *Critical Discourse Analysis*), en teoretisk inriktning inom vilken Norman Fairclough är en av förgrundsgestalterna. Inom CDA utgår man ifrån att språket inte är ett neutralt verktyg, utan det anses bära på dold eller explicit ideologi. Målet med undersökningar som använder CDA är enligt Fairclough (2015:3) att avslöja dolda ideologier och maktförhållanden samt att verka för social frigörelse och samhällelig förändring.

För att kunna använda CDA, krävs en definition av begreppet *diskurs*. Detta begrepp används på olika sätt inom olika discipliner, och förvirrande nog också på olika sätt av olika forskare inom CDA. Jag använder en definition från Fairclough (2015:8): diskurs är ”language as social practice determined by social structure”. Det vill säga att företrädare för CDA ser på språket som en del av ett socialt sammanhang och en social process. Fairclough (2015:55–56) trycker på att språk och samhälle har ett dialektiskt förhållande, det vill säga att de ömsesidigt påverkar varandra. Han menar att denna påverkan och detta förhållande är på en intern nivå eftersom språkliga fenomen är samhälleliga fenomen och att samhälleliga fenomen, åtminstone till viss del, är språkliga.

Fairclough ser på diskurs som tredimensionell. De tre dimensionerna betecknar han som text, diskursiv praktik eller ’interaction’ och social praktik eller kontext. Dessa dimensioner och hur de analyseras beskrivs vidare i avsnitt 3.

2.2 Synen på våldtäkt, offer och gärningsmän

Lagen om sexualbrott har reviderats och utretts ett flertal gånger i Sverige. Därför kräver denna studie viss bakgrundsinformation om hur sexualbrott definierats, för att landa i dagens definitioner och pågående diskussioner. Eftersom jag använder begreppen *offer* och *gärningsman* som en utgångspunkt för min analys av nyhetsartiklarna, och eftersom dessa begrepp inte alltid kan ses som objektiva benämningar, behöver även dessa begrepp definitioner av vad de betyder i denna studie.

2.2.1 Lagen om sexualbrott i Sverige – en kortfattad historisk översikt

Synen på våldtäkt som brott har förändrats markant under 1900- och 2000-talen. Bergenheim (2010:10-11) menar att de nya idéströmningar som börjat få fäste under efterkrigstiden i Sverige, bland annat ledde till ökande krav på sexuell frigörelse. Redan år 1945 hade en utredning tillsatts, som skulle komma att förändra den rättsliga synen på våldtäkt. Den resulterade i en lag år 1962, som sa att våldtäkt definierades som brott mot person, och inte mot allmän moral som tidigare hade varit fallet. Våldtäkt inom ett äktenskap skulle hädanefter också kunna dömas som våldtäkt, men detta motsades av att en tidigare intim relation mellan offer och förövare skulle kunna ses som en förmildrande omständighet. I praktiken ledde detta till att det nästan blev omöjligt att döma en man för våldtäkt mot sin hustru (Bergenheim 2010:11).

Tham (2001) beskriver 1970-talets motsättningar i samhällets förståelse av våldtäktsbrottet. En sexualbrottsutredning tillsattes 1971 av den då sittande regeringen. Denna hade, enligt Tham (2001:29 f.), i uppdrag att se över en del lagar som byggde på föråldrade tabun. Tham menar att utredningens direktiv genomsyrades av tidens sexualliberala strävanden. Det betänkande som utredningen la fram föreslog en tregradig skala där det lindrigaste straffet skulle ges till exempel om våldtäkten skett mellan bekanta. Detta hade influerats av en amerikansk forskare, Menachem Amir, som i en studie från 1967 ansåg att vissa fall av våldtäkt hade provocerats av offret (Amir 1967, refererad i Tham 2001:29). Förslaget möttes dock av massiv kritik och en ny utredning tillsattes, vilken inte föreslog denna skala.

Såväl socialdemokratiska som borgerliga regeringar har sedan dess infört straffskärpningar gällande sexualbrott (Tham 2001:30). Bland annat trädde en ny sexualbrottslag i kraft år 2005, vilken innebar att fler brott kunde dömas som våldtäkt i och med att kraven på att offret ska ha utsatts för våld eller hot sänktes (Nationalencyklopedin).

En lagändring från 1984 bestämde att offrets beteende innan en våldtäkt inte ska påverka domen. Trots detta påverkas fortfarande domar i våldtäktsmål av föreställningar om hur ett offer för våldtäkt betar sig (Kunskapsbanken, Nationellt centrum för kvinnofrid 2014).

Under 2000- och 2010-talen har det kommit upp en stor debatt om att införa en samtyckeslag, som skulle innebära att en person ska kunna dömas för våldtäkt om den utför en sexuell handling mot en annan utan att den andra har gett sitt samtycke. Detta skulle innebära att fokus flyttas från offrets beteende till en eventuell förövares oaktsamhet. Efter att flera riksdagspartier ställt sig bakom att en sådan lagändring bör undersökas, tillsatte den förra

regeringen i augusti 2014 en sexualbrottskommitté för att utreda sexualbrottslagstiftningen och ge förslag på förändringar i den (Regeringskansliet 2014). I november 2015, samtidigt som denna uppsats skrivs, har sexualbrottskommittén uttalat sig på en hearing om ett förslag som kommer att finnas i betänkandet, som ska lämnas över i oktober 2016. Förslaget som presenterades är att ”den som genomför en sexuell handling *utan samtycke* ska kunna dömas för sexuellt övergrepp” (Ottar 2015) och att rubriceringen *sexuellt övergrepp* ska ersätta den nuvarande, *våldtäkt*.

Eftersom detta förslag inte är genomfört, kommer jag i min uppsats använda den rubricering som i nyhetsrapportering och i domstolar har använts om de fall jag studerar, det vill säga *våldtäkt*. Den nuvarande lagstiftningen förklarar att:

den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt (SFS 1962:700 6 kap. § 1).

2.2.2 Feministisk kritik mot samhällets syn på våldtäkt

Enligt feministisk kritik förekommer det i samhället föreställningar om våldtäkt som dels inte stämmer överens med verkligheten, dels påverkar domstolar och politiska beslut och därmed försvårar för brottsoffer att få upprättelse. Jag kommer i detta avsnitt presentera den del av den feministiska kritiken som jag använder i min uppsats.

Benedict (1992) listar ett antal av dessa föreställningar som hon kallar *rape myths*, våldtäktsmyter. Dessa beskriver bland annat hur människor tenderar att se på våldtäkt som sex istället för en våldshandling, och som något som ofta provoceras av de kvinnor som blir offer för våldtäkter (Benedict 1992:14–18). Utifrån de identifierade våldtäktsmyterna presenterar hon en tes om att nyhetsskribenter beskriver offer för våldtäkt antingen som ”virgin” eller ”vamp”. Denna tes korresponderar med Christies om det ”idealiska offret”, se avsnitt 2.2.5.

En annan del av den feministiska kritiken handlar om synen på manlig sexualitet som en okontrollerbar drift, vilket kan rättfärdiga mäns sexuella våld. Denna syn kommer bland annat ifrån ett zoologiskt perspektiv på sexualitet, genom vilket man försökte förklara mänskligt sexuellt beteende genom djurs sexuella beteende (Bergenheim 2010:14). Den påstådda manliga sexuella driften förklaras av kritikerna istället med att den skapas av en social förväntan och maskulinitetsnormer.

I linje med detta kritiserar Wennstam (2004) bland annat det ansvar som läggs på kvinnor att försöka skydda sig mot våldtäkt. Det vore rimligare att lägga ansvaret på män att inte våldta. Hon menar att eftersom nästan alla som våldtar är män, borde våldtäktsdebatten handla om män (2004:57 ff.).

Wennstams kritiska förhållningssätt grundas i en feministisk syn som funnits med i debatten sedan 1970-talet. Bergenheim (2010:16 f.) redogör för Brownmillers (1975, refererad i Bergenheim 2010) banbrytande tes om att våldtäkt inte handlar om sexualitet, utan om maktutövande. Brownmiller ser denna maktutövning som en handling mot alla kvinnor som grupp – inte bara mot den som blir utsatt. Hon ser denna maktutövning som ett sätt att bibehålla mäns överordning, och att kvinnor behåller sin underordning som en överlevnadsstrategi.

Även idag framhålls inom såväl sociologi som genusvetenskap att en bakomliggande orsak till våldtäkt är det strukturella maktförhållande där män är överordnade kvinnor. Jarl & Stolt (2010:87-89) presenterar ett synsätt på våldtäkt som en bidragande orsak till att mäns överordning vidmakthålls. Författarna refererar till en rad olika teoretiker som menar att en syn på manlig sexualitet som något av naturen okontrollerbart gör att överordningen inte ifrågasätts.

Synen på sexuellt våld som en del i ett upprätthållande av mäns strukturella överordning utvecklas i förhållande till mitt material i avsnitt 5.3.

2.2.3 Begreppet brottsoffer

Nationalencyklopedin definierar *brottsoffer* som en ”person som utsatts för brott” (Nationalencyklopedin). Begreppet användes först på 1970-talet i Sverige (Tham 2001:27). Sedan dess har allt mer fokus lagts på brottsoffer på olika sätt, bland annat genom att brottsofferjourer bildats och en gren inom kriminologin, viktimologi, utvecklats. Begreppet är väldigt brett i den definitionen som används av *Nationalencyklopedin*, och den gängse uppfattningen om vem som egentligen ses som brottsoffer har diskuterats, se avsnitt 2.2.5.

I denna uppsats används begreppet brottsoffer enligt *Nationalencyklopedins* definition ovan, i detta sammanhang alltså om en person som utsatts för våldtäkt.

2.2.4 Begreppet gärningsman

Nationalencyklopedins definition av *gärningsman* lyder: ”den person som begått brottet eller som på grund av sin medverkan är att anse såsom delaktig i det” (Nationalencyklopedin).

Forskning om vem som blir gärningsman i ett våldtäktsfall förekommer inom flera olika vetenskapliga discipliner (Jarl & Stolt 2010:85). Olika perspektiv fokuserar på olika möjliga orsaker, men gemensamt för de allra flesta våldtäkter som anmäls är att gärningsmannen är en man (Brottsförebyggande rådet 2015). Som nämnts ovan i avsnitt 2.2.2, menar bland andra Wennstam (2004:18 ff.) att det tycks finnas en bild av den typiske ”våldtäktsmannen” som en psykiskt störd person. Denna bild knyter an till det sociologiska fenomenet ”gärningsman” som beskrivs i avsnitt 2.2.5. Bilden stämmer inte helt överens med verkligheten eftersom den stora gruppen gärningsmän i våldtäktsfall utgörs av personer som är bekanta med offret (Jarl & Stolt 2010:86).

I denna uppsats används Nationalencyklopedins definition av begreppet gärningsman som citeras ovan, vilket i detta sammanhang är en person som begått brottet våldtäkt.

2.2.5 ”Det idealiska offret”

En viktig utgångspunkt för denna undersökning är en teori av Nils Christie (2001). Han anser att ”det att vara ett offer [är] inte ett ting, ett objektivet fenomen” (Christie 2001:47). Christie studerar brottsofferfenomenets sociologi och anser att i vårt samhälle kan ett brottsoffer inte få ”*fullständig och legitim status som offer*” om de inte uppfyller vissa kriterier:

1. Offret är svagt. [...]
2. Offret är upptaget med ett respektabelt projekt [...]
3. Hon är på en plats som hon inte kan klandras för att vara på [...]
4. Gärningsmannen är stor och ond.
5. Gärningsmannen är okänd och har ingen personlig relation till offret. (Christie 2001:48)

Denna arketyper leder till reella konsekvenser och gör det svårt för brottsoffer som inte uppfyller dessa kriterier att få upprättelse och stöd. Dessutom, som Åkerström & Sahlin (2001) påpekar i inledningen till en antologi vari Christies artikel återfinns, kan det vara viktigare för ett brottsoffer ”att framstå som en kompetent människa, än som ett behjärtansvärt offer” (Åkerström & Sahlin 2001:13).

De två sistnämnda kriterierna ovan beskriver vad en gärningsman behöver uppfylla för att enligt denna teori klassas som en ”idealisk gärningsman”. Christie (2001:54) menar att offer och gärningsmän är beroende av varandra för att dessa arketyper ska kunna uppfyllas; de ”skapar” alltså varandra.

2.3 Studier av medias konstruktioner av brottsoffer och gärningsmän

Det finns en rad olika undersökningar som har studerat hur brottsoffer (och ibland även gärningsmän) framställs språkligt i olika typer av medier. Jag kommer här att presentera två av dem, och kommer sedan att så långt det är möjligt jämföra mina resultat med deras i min diskussion.

Mårtensson & Tilander undersöker i en C-uppsats om hur offer för våldtäkt konstrueras i media (Mårtensson & Tilander 2014). De jämför två fall och använde nyhetsartiklar samt debattartiklar som material. Metoden tar utgångspunkt i såväl Faircloughs kritiska diskursanalysmodell som Laclaus & Mouffes diskursteori, och använder analysverktygen transitivitet och modalitet. De hittar en skillnad mellan debattartiklarna och nyhetsartiklarna. I nyhetsartiklarna fanns en tendens att brottsoffren blev tillskrivna ansvar genom att de framställdes som aktörer i högre grad. I debattartiklarna var gärningsmännen oftare aktörer och rättssystemet diskuterades. Denna undersökning skiljer sig från min dels genom att syftet är att undersöka konstruktioner av enbart offer, och inte gärningsmän, och dels genom att materialet är valt på andra grunder.

Kate Clark (1998) har undersökt nyhetsartiklar om mäns våldsbrott mot kvinnor i den brittiska tidningen *The Sun*. Hon intresserar sig för vem som skuldbeläggs för brotten och hur språket uttrycker detta. Hon använde sig av transitivitets- och benämningsanalys som ramverk för analysen. Clark kom fram till att tidningens nyhetsrapportering om denna typ av brott baserades på en ideologi som utgår ifrån att det går att skilja mellan *fiend-attackers* ("förövarmonster") och *non-fiends* ("icke-monster"), samt mellan "genuina offer" och "icke-genuina offer". Hon menade att denna ideologi döljer det faktum att de flesta våldsbrott som kvinnor drabbas av begås av till synes intelligenta, ofta bekanta män (Clark 1998:196).

3 Metod

Jag utgår ifrån kritisk diskursanalys (CDA) för att uppfylla syftet med denna undersökning, och använder Faircloughs (bl.a. 2015) tredimensionella metod.

Valet av CDA som metod leder till ett antal metodologiska ställningstaganden, eftersom det inte finns en entydig ”mall” för hur analysen ska genomföras. Winther Jørgensen & Phillips (2000:80), som sammanfattar Faircloughs modell, poängterar också att CDA, liksom andra kvalitativa metoder, kräver att användningen av metoden anpassas efter den aktuella undersökningen.

3.1 Textanalys

Det första stadiet av CDA, enligt Fairclough (2015:59), är *beskrivning* (’description’) av textens formella egenskaper. För att anpassa detta stadium av analysen till mitt syfte, har jag valt att studera dels benämningar av brottsoffer och gärningsmän, dels de grammatiska egenskaperna transitivitet och agentivitet. Jag har valt att identifiera och analysera dessa egenskaper eftersom de är intressanta för att se hur brottsoffer och gärningsmän konstrueras i språket. En utgångspunkt för denna analys är att språket har flera olika möjligheter att uttrycka ungefär samma sak, och att de val som gjorts i nyhetsartiklarna därför är intressanta ur ett ideologikritiskt perspektiv (jfr Fairclough 2015:137).

I min undersökning av benämningar på brottsoffer och gärningsmän i texterna utgår jag ifrån Clark (1998:184). Hon beskriver analys av benämningar som intressant för att utröna vilka ideologier som finns i texten, då olika sätt att benämna någon representerar olika sätt att uppfatta den. Jag studerar vilka substantiv och nominalfraser som används i nyhetsartiklarna, och jämför skillnader mellan de olika fallen. Denna jämförelse är relevant för att se om det finns någon skillnad i benämningar av brottsoffer och förövare utifrån om de uppfyller kriterierna för ”idealiska” offer och gärningsmän (jfr Christie 2001).

I analysen av transitivitet och agentivitet utgår jag ifrån Hallidays funktionella grammatik (beskriven i Holmberg & Karlsson 2013). Att analysera transitivitet och agentivitet är att analysera den erfarenhetsmässiga delen av språket.

Transitivitet handlar om hur vi beskriver vad som händer (processer) och vilka som är inblandade (deltagare), samt vilka omständigheter som finns runtomkring beskrivna skeenden (Holmberg & Karlsson 2013:75). Jag undersöker bland annat frekvensen av processer där gärningsmannen i artiklarna är aktör, det vill säga förstadedeltagare i en materiell process och

den deltagare som processen utgår ifrån. En materiell process uttrycker att någon eller något gör något, eller att något händer. Jag undersöker också såväl de verbala som de materiella processer där brottsoffret är förstadedeltagare, för att kunna jämföra mellan de olika fallen hur mycket fokus som läggs på brottsoffrets handlingar och uttalanden. Verbala processer är skeenden som innefattar kommunikation, till exempel yttranden. De gränsar till materiella processer eftersom de har den egenskapen att de uttrycker yttre skeenden.

Agentivitetsanalys handlar om att skilja på om de materiella processerna uttrycks som handlingar eller händelser, för att ta reda på om det finns någon som ligger bakom att processen sker. Handlingar är sådana processer som har en agent, alltså en deltagare som är ansvarig för att processen sker. Händelser är processer som saknar agent, men de kan ha en aktör. Aktören i en icke-agentiv process är inte avsiktligt handlande.

Den funktionella grammatiken ser det som att vi skapar vår verklighet när vi beskriver den med språket, att vi ”måste välja hur vi ska förstå världen” (Holmberg & Karlsson 2013:74). Dessa val är ideologibärande, eftersom språket har den inneboende egenskapen att det oftast finns flera olika valmöjligheter (Fairclough 2015:137). Jag jämför eventuella skillnader i hur skeenden beskrivs, beroende på hur ”idealiska” brottsoffer och gärningsmän förefaller enligt Christies (2001) teori.

3.2 Analys av diskursiv praktik

Den andra dimensionen av en diskurs kallas diskursiv praktik eller ’interpretation’, *tolkning*. Detta stadium i analysen handlar om att studera produktions- och tolkningsprocesser i diskursen. Enligt Fairclough (2015:59) handlar det inte om att applicera en analytisk procedur på ett objekt, utan snarare om att tolka kognitiva processer hos producenten respektive mottagaren av texten. Han menar att producenten i texten lämnar ”spår” av den tolkning av verkligheten som hen gjort, vilka blir ”ledtrådar” för den som ska uttolka texten.

Jag kommer att studera förutsättningar för produktionen av texterna, och hur de kan ha påverkat de val som har gjorts. Jag kommer också att undersöka om det finns drag som kan göra att mottagaren tolkar texten på olika sätt, och vilka dessa möjliga tolkningar är, utifrån Faircloughs (1992:233) resonemang.

3.3 Analys av social praktik

Det sista steget i min analys, är att sätta resultaten från de tidigare analysdelarna i en bredare, samhällelig kontext. Fairclough (2015:172–175) kallar detta 'explanation', *förklaring*. Här kommer jag att studera vilka sociala processer som formar diskursen, vilka sociala processer som i sin tur formas av diskursen och hur det går till. Fairclough menar att det i detta stadium av analysen behövs ett tvärvetenskapligt tillvägagångssätt. Analysen av resultaten behöver utvecklas med hjälp av teorier från andra discipliner än språkvetenskapen. I min undersökning sätter jag de textlingvistiska resultaten i en samhällelig kontext med hjälp av kriminologen Nils Christies (2001) teori om "det idealiska offret", samt den feministiska kritiken mot samhällets syn på våldtäkt som i denna uppsats beskrivs i avsnitt 2.2.2.

4 Material

I detta avsnitt beskriver jag materialet för min undersökning, samt urvalsprocessen.

Materialet i min uppsats består av nyhetsartiklar hämtade från webbupplagor av nyhetstidningar. Jag har valt att använda artiklar som rapporterar om två våldtäktsfall som båda har blivit omdiskuterade i medierna.

4.1 Fall

Nedan presenteras de fall som används i analysen och hur urvalsprocessen sett ut. De våldtäktsfall som mitt material handlar om har valts ut på grund av att de inblandade (offer och gärningsmän) skulle överensstämja ganska väl respektive inte väl med de kriterier som Christie ställde upp i sin teori om ”det idealiska offret” (se avsnittet ”Bakgrund”). Nedan beskriver jag de utvalda fallen samt redogör för i vilken utsträckning de tycks uppfylla dessa kriterier.

4.1.1 Umeåfallet²

Beskrivningen av detta fall utgår ifrån de artiklar som presenteras i tablå 1.

En 18-årig man våldtog en två år yngre kvinna med en flaska på en fest i Umeå i oktober 2012. Två andra män uppges ha hållit fast kvinnan respektive filmat våldtäkten. En av männen har i en Facebook-chatt påstått att han var dödssjuk och därigenom förmått kvinnan att inte polisanmäla våldtäkten. Den 21 februari 2013 polisanmälde hon dock och en utredning inleddes. De tre männen ställdes inför rätta i Tingsrätten i Umeå och de friades från alla misstankar den 14 maj 2013. Domen överklagades senare, och Hovrätten för Övre Norrland dömde den man som genomförde våldtäkten till 180 timmars samhällstjänst samt skadestånd. De två andra männen, som varit åtalade för medhjälp till våldtäkt respektive sexuellt ofredande, friades även av Hovrätten.

Brottsoffret i detta våldtäktsfall uppfyller inte kriterierna för ”det idealiska offret” (Christie 2001:48). Det första kriteriet ”Offret är svagt”, är möjligen ett undantag då hon enligt artiklarna blivit fasthållen och nedtryckt. Det andra kriteriet, ”Offret är upptaget med ett

^{2 2} ”Umeåfallet” är min egen benämning av detta fall, som ibland rubricerades som ”Flaskvåldtäkten” under nyhetsrapporteringen. Jag valde min benämning för att den är mer neutral.

respektabelt projekt”, kan inte sägas bli uppfyllt eftersom hon var på en fest och precis innan hade haft sexuellt umgänge med en av de män som sägs ha varit närvarande vid våldtäkten. Detta gäller även för det tredje kriteriet, ”Offret är på en plats hon inte kan klandras att vara på”. Det fjärde kriteriet ”Gärningsmannen är stor och ond” finns det inget i artiklarna som talar för. Det femte kriteriet, ”Gärningsmannen är okänd och har ingen personlig relation till offret” uppfylls inte heller.

4.1.2 Kungsholmenfallet³

Beskrivningen av Kungsholmenfallet utgår ifrån de artiklar som presenteras i tablå 2.

I december 2013 våldtog en 23-årig man en kvinna efter att ha förföljt henne från en tunnelbanestation, släpat in henne i ett soprum och misshandlat henne. Bevis bland annat i form av DNA-spår kopplade mannen till våldtäkten och åtal väcktes den 24 mars 2014. Han dömdes till 5,5 års fängelse i Nyköpings tingsrätt i maj 2014.

Då nyhetsartiklarna inte beskriver brottsoffret i någon större utsträckning i detta fall, är det svårt att fastställa i vilken utsträckning hon egentligen uppfyller kriterierna för ”det idealiska offret” (se avsnitt 2.2.5). Valet av detta fall som exempel på ett med ”idealiska” offer och gärningsman kan därför ses som tveksamt på grund av att offret beskrivs så sparsamt. Men ”det idealiska offret” skapas delvis i förhållande till en ”idealisk gärningsman” (Christie 2001:54). Kriteriet ”Gärningsmannen är stor och ond” uppfylls dels genom att han har våldtagit tidigare, dels genom att han kunde misshandla offret svårt i samband med våldtäkten. ”Gärningsmannen är okänd och har ingen personlig relation till offret” uppfylls också i och med att det rör sig om en överfallsvåldtäkt.

4.2 Utvalda artiklar

För att hitta lämpliga artiklar till min undersökning, har jag använt mediedatabasen Retriever och sökfunktionen på *Svenska Dagbladets* nätupplaga. Jag har sedan avgränsat mitt urval av de artiklar som behandlar dessa våldtäktsfall genom att ställa upp vissa kriterier.

Då min strävan var att ha ett urval med viss spridning, valde jag att undersöka artiklar från en morgontidning, en kvällstidning samt en lokaltidning för respektive våldtäktsfall. Detta anser jag representera en bredd både sett till olikheter vad gäller tidningarnas ambition, och vad gäller läsarna.

³ ”Kungsholmenfallet” är min egen benämning av detta fall, som ibland rubricerades med ”Nye Hagemannen” under nyhetsrapporteringen. Jag valde min benämning för att den är mer neutral.

För Umeåfallet valde jag nätupplagorna av *Svenska Dagbladet*, *Aftonbladet* och *Västerbottens-Kuriren*. För Kungsholmenfallet valde jag nätupplagorna av *Svenska Dagbladet*, *Aftonbladet* och *DN Sthlm*.

För att hitta artiklar om ”Umeåfallet” använde jag sökorden ”våldtäkt AND flaska”, med tidsavgränsningen 2013-04-12 till 2013-09-18. Utöver detta valde jag ut de ovan nämnda webbtidningarna och fick fram 23 artiklar. Utifrån dessa kunde jag välja bort de som inte var relevanta, exempelvis på grund av att de inte handlade om offret och förövaren, eller att de var debattartiklar eller liknande. Jag avgränsade vidare urvalet till tidsperioden 2013-04-12 till 2013-05-15, för att få en balans i antalet artiklar mellan de olika webbtidningarna samt en hanterbar storlek på mitt material. Slutligen fick jag fram sex artiklar, två från varje av de nämnda webbtidningarna.

För att hitta artiklar om ”Kungsholmenfallet”, använde jag sökorden ”våldtäkt AND kungsholmen”, varefter jag fick sälla ut vilka artiklar som handlade om fallet ifråga. Nästa steg var att avgränsa sökningen till tidsperioden 2013-12-22 till 2014-05-27, vilken är den period då medierna rapporterade om detta fall, samt att välja de webbtidningar som jag ville ha med i undersökningen. Jag upptäckte att *Svenska Dagbladet* inte var representerat i denna sökning, och gjorde en separat sökning på svd.se, varigenom jag hittade fyra artiklar. Värt att notera är att dessa artiklar är inköpta från *TT*, *Tidningarnas telegrambyrå*. Slutligen valde jag ut två artiklar från varje av mina tre valda webbtidningar, utifrån att de nämnde offret och förövaren samt fanns i nyhetssektionen.

Urvalet är för litet i sin omfattning för att kunna anses representativt för alla eller många nyhetsartiklar om våldtäkt. Jag analyserar alltså bara en liten del av en större våldtäktsdiskurs. Min avsikt är inte att dra statistiskt signifikanta analyser av materialet, utan titta på exempel på hur offer och gärningsmän kan konstrueras.

De artiklar om Umeåfallet som används i denna uppsats visas i tablå 1. Där visas även de förkortningar som används för att referera till respektive artikel.

Tablå 1. Utvalda artiklar om Umeåfallet, samt deras förkortningar i denna uppsats

Artikelrubrik	Tidning	Publiceringsdatum	Förkortning i uppsatsen
Tre 18-åringar åtalade för gruppvåldtäkt i Umeå	<i>Aftonbladet</i>	2013.04.15	AB 1
Frias från våldtäktsanklagelser	<i>Västerbottens-Kuriren</i>	2013.05.14	VK 1
Misstänkta för våldtäkt med flaska - frias	<i>Aftonbladet</i>	2013.05.15	AB 2
Frias från åtal om flaskvåldtäkt	<i>Svenska Dagbladet</i>	2013.05.15	SvD 1
Ändrad dom för våldtäkt med flaska	<i>Västerbottens-Kuriren</i>	2013.09.18	VK 2
En döms för uppmärksammas våldtäkt	<i>Svenska Dagbladet</i>	2013.09.18	SvD 2

De artiklar om Kungsholmenfallet som används i denna uppsats visas i tablå 2. Där visas även de förkortningar som används för att referera till respektive artikel.

Tablå 2. Utvalda artiklar om Kungsholmenfallet, samt deras förkortningar i denna uppsats

Artikelrubrik	Tidning	Publiceringsdatum	Förkortning
Ny 'Hagaman' gripen	<i>Aftonbladet</i>	2014.02.11	AB 3
Häktad våldtäktsman misstänks vara ny "Hagaman"	<i>Dagens Nyheter</i>	2014.02.11	DN 1
Man åtalas för överfallsvåldtäkt	<i>Svenska Dagbladet</i>	2014.03.24	SvD 3
Misstänkt våldtäktsman psykundersöks	<i>Svenska Dagbladet</i>	2014.04.09	SvD 4
Dom mot "nye Hagamannen"	<i>Aftonbladet</i>	2014.05.22	AB 4
23-åringen döms för våldtäkt – 5,5 år i fängelse	<i>Dagens Nyheter</i>	2014.05.22	DN 2

5 Resultat

I denna del presenteras studiens resultat utifrån de analysverktyg som använts.

5.1 Textanalys

5.1.1 Analys av benämningar

I denna del av analysen studerar jag vilka substantiv och nominalfraser som används i artiklarna för att beskriva brottsoffren och gärningsmännen.

5.1.1.1 Benämningar av gärningsmän och brottsoffer i Umeåfallet

Tabell 1 visar vilka substantiv och nominalfraser som används för att beskriva gärningsmannen i Umeåfallet. Eftersom det finns så få sådana benämningar, bara 15 stycken sammanlagt, och eftersom de flesta är neutrala sådana, är det svårt att utifrån tabellen dra några slutsatser om i vilken utsträckning gärningsmannen konstrueras som ”den idealiske gärningsmannen”. *En av gärningsmännen* är den enda benämningen som tycks peka på att han faktiskt är en gärningsman, och intressant nog dyker den upp i den kronologiskt första artikeln, alltså innan någon dom har avgjorts. I de två sista artiklarna, som publicerades efter att gärningsmannen dömts för våldtäkt, ges han enbart ganska neutrala benämningar, som *mannen*, *18-åringen* och *Umeåbon*. Detta visar på att tidningarna är väldigt försiktiga med att ge gärningsmannen någon skuld genom benämningar.

Tabell 1. Benämningar av gärningsmannen i Umeåfallet, fördelat på artikel

Benämning	AB 1	VK 1	AB 2	SvD 1	VK 2	SvD 2	Totalt
den 18-årige mannen	-	-	1 (20 %)	-	-	-	1
18-åringen	-	-	-	-	3 (50 %)	-	3
den 18-årige Umeåbon, Umeåbon	-	-	-	-	2 (33,3 %)	-	2
en av männen, en av de tre, en annan	1 (50 %)	1 (100 %)	3 (60 %)	-	-	-	5
den förste killen	-	-	1 (20 %)	-	-	-	1
en av gärningsmännen	1 (50 %)	-	-	-	-	-	1
Mannen	-	-	-	-	1 (16,7 %)	-	1
en ung man	-	-	-	-	-	1 (100 %)	1
Totalt	2 (100 %)	1 (100 %)	5 (100 %)	0	6 (100 %)	1 (100 %)	15

I tabell 2 visas de substantiv och nominalfraser som används för att beskriva de från början tre åtalade männen. Dessa benämningar förekommer sammanlagt 15 gånger. Här används också neutrala benämningar som inte tilldelar de åtalade någon skuld, såsom *männen*. Det förekommer också benämningar som *de tre manliga vännerna* och *de tre kamraterna*, som visar på deras relation sinsemellan. Benämningarna *samtliga misstänkta* och *de åtalade* kan sägas peka på deras roller som eventuella gärningsmän, men konstruerar dem inte som ”idealiska gärningsmän”.

Tabell 2. Benämningar av alla misstänkta i Umeåfallet, fördelat på artikel

Benämning	AB 1	VK 1	AB 2	SvD 1	VK 2	SvD 2	Totalt
Tre 18-åringar, de tre 18-åriga männen	2 (100 %)	-	1 (20 %)	-	-	-	3
De tre kamraterna, de tre manliga vännerna	-	1 (25 %)	-	1 (33,3 %)	-	-	2
Killarna, samtliga tre killar	-	2 (50 %)	-	-	-	-	2
Samtliga misstänkta	-	1 (25 %)	-	-	-	-	1
alla tre männen, de tre unga männen, männen	-	-	3 (60 %)	2 (66,7 %)	1 (100 %)	-	6
de åtalade	-	-	1 (20 %)	-	-	-	1
Totalt	2 (100 %)	4 (100 %)	5 (100 %)	3 (100 %)	1 (100 %)	0	15

Vad gäller brottsoffret i Umeåfallet, beskrivs hon med olika substantiv och nominalfraser sammanlagt 36 gånger i artiklarna, vilket visas i tabell 3. Med tanke på att gärningsmannen i fallet beskrevs 15 gånger, tyder detta på att ett större fokus ligger på brottsoffret än på gärningsmannen i detta fall.

Tabell 3. Benämningar av brottsoffret i Umeåfallet, fördelat på artikel

Benämning	AB 1	VK 1	AB 2	SvD 1	VK 2	SvD 2	Totalt
En tjej, tjejen, tjejens	-	6 (75 %)	-	-	1 (14,3 %)	-	7
Målsägande	1 (20 %)	-	-	-	-	-	1
Den utsatta kvinnan	1 (20 %)	-	-	-	-	-	1
Kvinnan, en kvinna	2 (40 %)	-	4 (30,8 %)	3 (100 %)	5 (71,4 %)	3 (100 %)	17
En flicka, flickan, flickans	-	2 (25 %)	6 (46,2 %)	-	-	-	8
Den unga kvinnan, den unga kvinnans, en ung kvinna	1 (20 %)	-	3 (23,1 %)	-	1 (14,3 %)	-	5
Totalt	5 (100 %)	8 (100 %)	13 (100 %)	3 (100 %)	7 (100 %)	3 (100 %)	39

De flesta benämningarna anser jag ha intentionen att vara neutrala, som *tjejen* och *flickan*. Som framgår av tabellen finns dock en variation i hur benämningarna *flickan*, *kvinnan* och *tjejen* används, även inom en och samma artikel. Eftersom brottsoffret var 16 år, rör det sig nog om en osäkerhet från skribenternas sida om vad den rätta benämningen skulle kunna vara.

En enda gång förekommer en benämning som kan sägas konstruerar brottsoffret som ett brottsoffer: *den utsatta kvinnan*, i den kronologiskt första artikeln.

5.1.1.2 Benämningar av brottsoffer och gärningsman i Kungsholmenfallet

I tabell 4 visas en översikt på vilka substantiv och nominalfraser som används för att beskriva gärningsmannen i Kungsholmenfallet. Den vanligaste benämningen är den neutrala *23-åringen*, som används sammanlagt 26 gånger. De båda artiklarna från *Aftonbladet* står för den största andelen användning av den benämningen. Näst vanligast är det lika neutrala *mannen*, som används sammanlagt tio gånger. Detta följs av varianter av "*Nye Hagamannen*", som används sammanlagt nio gånger, alltid inom citationstecken. Värt att notera är att *Svenska Dagbladet* inte använder detta epitet alls, utan det är fördelat ganska jämnt mellan *Aftonbladets* och *DN Sthlm:s* artiklar. Epitetet "*Nye Hagamannen*" är inte neutralt på samma sätt som *mannen* eller *23-åringen*, utan gör att tidningarna konstruerar en gärningsman som

går att särskilja från ”vanliga” män, en ”idealisk gärningsman” enligt Christies teori: ”Han är en människa som knappt är en människa.” (Christie 2001:55.) Han kallas också ett par gånger för *häktad våldtäktsman*, *misstänkt våldtäktsman* och *serievåldtäktsman*. Artiklarna med dessa benämningar har valt att konstruera gärningsmannens identitet på ett sätt som skiljer ut honom från icke-våldtäktsmän (jfr Clark 1998:196). I avsnitt 5.5 kommer jag att vidare analysera vad detta kan bero på.

Tabell 4. Benämningar av gärningsmannen i Kungsholmenfallet, fördelat på artikel

Benämning	AB 3	DN 1	SvD 3	SvD 4	AB 4	DN 2	Totalt
”nye Hagamannen”, ny ”Hagaman”	2 (10,5 %)	4 (36,4 %)	-	-	2 (20 %)	1 (12,5 %)	9
23-åringen	10 (52,6 %)	2 (18,2 %)	-	2 (40 %)	7 (70 %)	5 (62,5 %)	26
Mannen	4 (21,1 %)	3 (27,3 %)	1 (20 %)	1 (20 %)	1 (10 %)	-	10
Min klient	1 (5,3 %)	-	-	-	-	-	1
Den 23-årige mannen	2 (10,5 %)	-	-	1 (20 %)	-	1 (12,5 %)	4
Den misstänkte	-	-	-	-	-	1 (12,5 %)	1
Häktad våldtäktsman, misstänkt våldtäktsman		1 (9,1 %)		1 (20 %)			2
Serievåldtäktsman		1 (9,1 %)					1
En 24-årig man			1 (20 %)				1
24-åringen			3 (60 %)				3
Totalt	19 (100 %)	11 (100,1 %)	5 (100 %)	5 (100 %)	10 (100 %)	8 (100 %)	58

Christie (2001:54) menar att idealiska offer och idealiska gärningsmän är beroende av varandra för att uppfylla dessa arketyper. I tabell 5 visas vilka substantiv och nominalfraser som används i varje artikel för att beskriva brottsoffret i detta fall. Som framgår av en jämförelse mellan tabell 4 och tabell 5, beskrivs brottsoffret med långt färre substantiv och nominalfraser än vad gärningsmannen gör. Detta tyder på att tidningarna har valt att inte fokusera på brottsoffret i lika stor utsträckning som på gärningsmannen i beskrivningen av våldtäkten.

Tabell 5. Benämningar av brottsoffret i Kungsholmenfallet, fördelat på artikel

Benämning	AB 3	DN 1	SvD 3	SvD 4	AB 4	DN 2	Totalt
kvinnan, en kvinna	3 (75 %)	1 (100 %)	6 (100 %)	3 (100 %)	3 (42,9 %)	1 (25 %)	17
den våldtagna/ grovt våldtagna kvinnan	1 (25 %)	-	-	-	-	1 (25 %)	2
offer, offret	-	-	-	-	2 (28,6 %)	1 (25 %)	3
den unga kvinnan	-	-	-	-	1 (14,3 %)	-	1
den 22- åriga kvinnan, en 22- årig kvinna	-	-	-	-	1 (14,3 %)	1 (25 %)	2
Totalt	4 (100 %)	1 (100 %)	6 (100 %)	3 (100 %)	7 (100,1 %)	4 (100 %)	25

Den mest frekventa benämningen är *kvinnan*, eller *en kvinna*, som används sammanlagt 17 gånger i artiklarna. Mindre frekvent men likväl intressant är användningen av benämningen *offer*, *offret* som jag anser tydligt anspela på att brottsoffret har status som brottsoffer. Detta används inte i *Svenska Dagbladets* artiklar, utan enbart i DN Sthlm och *Aftonbladet*. Även benämningarna *den våldtagna kvinnan* och *den grovt våldtagna kvinnan* anspelar på att dessa två tidningar väljer att konstruera brottsoffret som ett mer ”idealiskt offer”.

5.1.2 Transitivitet och agentivitet

I detta avsnitt beskriver jag hur tidningsartiklarnas språk framställer det som skett, med fokus på vem som får bära ansvaret. I denna undersökning har jag studerat de processer som handlar om våldtäkten samt om förövarnas och brottsoffrets förehavanden, och alltså inte alla processer i nyhetsartiklarna.

5.1.2.1 Umeåfallet

Tabell 6 visar agentiviteten i materiella processer där gärningarna i våldtäkten beskrivs. I alla artiklar utom en är det vanligast att gärningarna beskrivs med gärningsmannen som agent och aktör. Det förekommer även en del passiveringar som gör att agenten utelämnas.

Tabell 6. Agentivitet i materiella processer som beskriver gärningarna i Umeåfallet, fördelat på artikel

	AB 1	VK 1	AB 2	SvD 1	VK 2	SvD 2	Totalt
GM* aktör & agent	2 (100 %)	8 (80 %)	6 (100 %)	-	6 (85,7 %)	2 (100 %)	24
GM agent men ej aktör	-	1 (10 %)	-	-	-	-	1
Utelämnad agent (passivering)	-	1 (10 %)	-	2 (100 %)	1 (14,3 %)	-	4
Totalt	2 (100 %)	10 (100 %)	6 (100 %)	2 (100 %)	7 (100 %)	2 (100 %)	29

* GM = gärningsmannen

Gärningsmannen fungerar alltså som agent och aktör i majoriteten av de processer som beskriver gärningen, vilket innebär att det finns en ”utpekad” som ligger bakom processen (Holmberg & Karlsson 2013:108 f.). I exemplen 1 och 2 pekas gärningsmannen på detta vis ut som ansvarig för processerna *förgrep sig sexuellt* och *förde in*.

- (1) En av gärningsmännen fögreps [sic!] sig sexuellt på kvinnan medan en annan tryckte ner henne så att hon blev liggande på rygg i en säng. (AB 1)
- (2) En av killarna ska ha tryckt ned tjejen i sängen, samtidigt som en annan misstänktes ha genomfört en handling som var jämförbar med våldtäkt, då han förde in en tom vinflaska i tjejens underliv så att hon började blöda och fick ont. (VK 1)

Men det finns också handlingar som saknar agent, som i exempel 3. Skeendet beskrivs som en materiell process, och *flickans underliv* är mål, men det saknas aktör. Agentivt rör det sig om en handling, men agenten är frånvarande, vilket beror på att det är en passivering. Agenten kan anas i och med att *förts in* är en handling, men den är dold. Gärningsmannen bakom gärningen är alltså dold, och fokus ligger på den som har blivit utsatt för handlingen.

- (3) Därefter anses det bevisat att en tom vinflaska förts in i flickans underliv så att hon börjat blöda. (VK 1)

De processer där brottsoffret är aktör är i lika stor utsträckning verbala som materiella. Tabell 7 visar frekvensen av verbala och materiella processer där brottsoffret är förstadedeltagare.

Tabell 7. Materiella och verbala processer med brottsoffret som förstadedeltagare, Umeåfallet, fördelat på artikel

	AB 1	VK 1	AB 2	SvD 1	VK 2	SvD 2	Totalt
Materiella processer		3	5	3		1	12
Verbala processer	1	4	3	1	2	1	12
Totalt	1	7	8	4	2	2	24

De materiella processerna beskriver framför allt hennes handlingar under övergreppet, i vilka hon är agent. Värt att notera är att samtliga av de materiella processer där brottsoffret är aktör finns i bisatser, som i exemplen nedan. Detta innebär att tidningsartiklarna låter någon annan, som *rätten* i exempel 5 och *hovrätten* i exempel 6, stå för sanningshalten i utsagan, samtidigt som de låter dessa diskussioner om brottsoffrets handlingar under övergreppet finnas med i texterna.

- (5) Rätten anser att kvinnan möjligen försökte hålla ihop sina ben av blygsel. (AB 2)
- (6) Till skillnad från tingsrätten anser hovrätten att det faktum att kvinnan förde ihop benen var en tydlig signal om att hon inte ville ha flaskan där. (SvD 2)

Också de verbala processerna, där brottsoffret fungerar som talare, förekommer framför allt i bisatser, vilka låter andra diskutera hennes verbala processer, som i exempel 7.

- (7) Killarna förklarade i sin tur att tjejen samtyckte till gärningen. (VK 1)

5.1.2.2 Kungsholmenfallet

Precis som i Umeåfallets artiklar, är gärningsmannen både aktör och agent i majoriteten av de processer som beskriver gärningarna i Kungsholmenfallets artiklar, vilket visas i tabell 8.

Tabell 8. Agentivitet i materiella processer som beskriver gärningarna i Kungsholmenfallet, fördelat på artikel

	AB 3	DN 1	SvD 3	SvD 4	AB 4	DN 2	Totalt
GM* aktör & agent	7 (100 %)	4 (100 %)	7 (77,8 %)	3 (60 %)	3 (50 %)	5 (83,3 %)	29
GM agent men ej Aktör			1 (11,1 %)				1
Utelämnad agent (passivering)			1 (11,1 %)	2 (40 %)	3 (50 %)	1 (16,7 %)	7
Totalt	7 (100 %)	4 (100 %)	9 (100 %)	5 (100 %)	6 (100 %)	6 (100 %)	37

* GM = gärningsmannen

Det finns, som tabell 8 visar, en klar majoritet av processer där gärningsmannen är både aktör och agent. Detta uttrycker att han handlat avsiktligt och ger honom ansvar för processen (jfr Clark 1998). Exempel 8 visar en sådan process.

(8) Sedan attackerade han henne med ett knytnävsslag mot huvudet. (SvD 3)

Men det förekommer också processer där förövaren döljs med hjälp av andra grammatiska konstruktioner. I exempel 9 beskrivs skeendet som materiella processer (*slås, påbörjades, släpades*) med *kvinnan* som mål, men utan aktör. Agentivt är processerna handlingar, och *kvinnan* medium, men det saknas agent vilket möjliggörs genom passivering.

(9) Kvinnan slås blodig och våldtäkten påbörjades. Sedan släpades hon ner i ett soprum, där fortsatte våldet och övergreppen. (AB 4)

Exempel 9 kan tolkas som att brottsoffret blir utsatt, men att det inte finns någon som utsätter henne.

Det förekommer också några processer där brottsoffret är förstadedeltagare. Tabell 9 visar frekvensen av materiella och verbala processer där detta är fallet.

Tabell 9. Materiella och verbala processer med brottsoffret som förstadedeltagare, Kungsholmenfallet, fördelat på artikel

	AB 3	DN 1	SvD 3	SvD 4	AB 4	DN 2	Totalt
Materiella processer	1	3	-	-	2	2	8
Verbala processer	-	-	-	-	1	-	1
Totalt	1	3	0	0	3	2	9

De processer som är uppräknade i tabell 9, beskriver hennes agerande före, under och efter våldtäkten. I exempel 10 är *fick uppsöka* en materiell process där brottsoffret är aktör.

(10) Kvinnan fick uppsöka sjukhus för sina skador. (AB 3)

Det finns en tydlig skillnad i frekvens mellan tabell 7 och tabell 9. Brottsoffret i Umeåfallet beskrivs som aktör i 24 materiella och verbala processer, och brottsoffret i Kungsholmenfallet beskrivs som aktör i endast nio sådana processer. Detta tyder på att tidningarna ser anledning att beskriva vad offret i Umeåfallet gjort i större utsträckning.

5.1.3 Sammanfattning av textanalys

Den språkliga konstruktionen av brottsoffer och gärningsmän ser olika ut i artiklarna om de olika fallen. I artiklarna om Kungsholmenfallet läggs inget fokus på brottsoffrets handlingar då hon inte förekommer som agent i handlingar i någon vidare utsträckning. Brottsoffret beskrivs med nominalfraser och substantiv såsom *kvinnan* och *den 22-åriga kvinnan*, men även med nominalfraser som skulle kunna anses konstruera ett ”idealiskt offer”, såsom *den våldtagna kvinnan* och *offret*. I artiklarna om Umeåfallet finns brottsoffret med som både aktör i materiella och verbala processer, och agent i handlingar. Eftersom dessa processer finns i bisatser som låter andra diskutera hennes handlingar, anser jag att det konstruerar brottsoffret som mindre trovärdigt. Brottsoffret beskrivs med olika benämningar i långt större utsträckning än gärningsmannen i detta fall, vilket innebär att mer fokus läggs på brottsoffret. Benämningar som skulle kunna beskriva en eventuell ”fullständig och legitim status som brottsoffer” (Christie 2001:47) förekommer knappt, förutom i en av artiklarna där brottsoffret beskrivs som *den utsatta kvinnan*. Gärningsmannen i Kungsholmenfallet beskrivs i störst utsträckning med mer neutrala benämningar, såsom *23-åringen*, men benämningar som ”nye

Hagamannen” och *serievåldtäktsman* är också framträdande. Den typen av benämningar är inte neutrala och gör att han konstrueras på ett sätt som skiljer ut honom som en brottsling. Det förekommer inga benämningar i form av substantiv och nominalfraser som gör att gärningsmannen i Umeåfallet blir ”utpekad” som gärningsman på samma sätt.

I agentivitet i processer som rör gärningarna skiljer sig inte de olika fallen åt på något anmärkningsvärt sätt.

5.2 Analys av diskursiv praktik

Att analysera den diskursiva praktiken som en del av diskursen, innebär att man intresserar sig för produktions- och konsumtionsprocesser. Textens producent har gjort en tolkning av verkligheten, och denna tolkning lämnar spår i texten för den som ska konsumera den. Textens mottagare tolkar sedan texten utifrån dessa spår, som blir ledtrådar för uttolkaren. Vissa av de ”spår” som producenten lämnar, har identifierats i avsnittet om textanalys. Jag presenterar i detta avsnitt förutsättningar för den verksamhet som diskursen är en del av, för att sedan göra en tolkning av mottagarens tolkning av diskursen. Vidare uppmärksammar jag några interdiskursiva drag.

5.2.1 Diskursens förutsättningar

Den diskursiva praktiken för den diskurs jag analyserar, kan först och främst beskrivas utifrån den verksamhet som den är en del av. Denna verksamhet är nyhetsrapportering, och mer precist nyhetsrapportering om våldtäkt. De olika tidningarna som jag hämtat mitt material ifrån har sinsemellan olika förutsättningar och ”roller” i medielandskapet. *Aftonbladet* som tryckt tidning är en kvällstidning som konsumeras som lösnummer. *DN Sthlm* (som är en del i *Dagens Nyheter*) och *Västerbottens-Kuriren* kategoriserar jag som lokaltidningar, och *Svenska Dagbladet* som en morgontidning. Dessa får läsare framför allt genom prenumerationer. I mitt material har jag valt dessa tidningars nätupplaga, med vilken de tryckta tidningarnas artiklar överensstämmer till viss del. Ofta är nätupplagans version av artikeln lite utförligare. En förutsättning som är speciell för nättidningar, är möjligheten att artikeln ska bli delad (på Facebook, Twitter och andra sociala medier) och ”gillad”.

5.2.2 Mottagarens tolkning

De subjekspositioner som finns i den diskurs ur vilken jag analyserar en del, är producenten av texten och mottagaren. Producentens, alltså nyhetsskribentens, retoriska läge (*rhetorical mode*) är att ge information och läsaren blir en passiv mottagare⁴ som på grund av nyhetsrapporteringens natur inte omnämns. Nyhetsskribenten tilltalar alltså inte läsaren, utan ses som en källa till information (jfr Fairclough 1992:129). Detta gäller för samtliga artiklar i min undersökning.

Det som skiljer rapporteringen mellan de olika fallen åt i denna aspekt, kan beskrivas som hur mycket tolkning som krävs av läsaren. I rapporteringen om Umeåfallet tillåts både brottsoffrets och gärningsmannens berättelser komma till tals, vilket får artiklarna att framstå som mer heterogena och ambivalenta (jfr Fairclough 1992:233). På detta sätt menar jag att nyhetsartiklarna försöker undvika att konstruera offret som offer, respektive gärningsmannen som gärningsman. Detta visas i exempel 1, 2 och 3.

- (1) Tjejen förklarade att hon, i samband med att flaskan skulle användas, gjorde motstånd genom att hålla ihop sina ben, men att en av killarna då förde isär dem samtidigt som en annan tryckte ner henne på rygg. [...]
Killarna förklarade i sin tur att tjejen samtyckte till gärningen. (VK 1)
- (2) Den bedömningen menar rätten är att det gått till som flickan berättat, men att männen inte uppfattat att hon inte velat.
[...]
Visserligen, skriver rätten, har hon hållit samman sina ben före att de förde in flaskan i henne, men det behöver inte ha uppfattats som bristande samtycke.
– Utan möjligen som ett uttryck för blygsel eller inledande tvekan, skriver rätten. (AB 2)
- (3) Tingsrätten ansåg att det var klarlagt att kvinnan samtyckt till sexuellt umgänge med en av männen samt att en tom vinflaska förts in i hennes underliv så att hon börjat blöda. Men trots att de ansåg att tjejens berättelse var trovärdig tyckte rätten att det fanns oklarheter kring om hon samtyckt till gärningen eller inte. Därför ogillades åtalet.
[...]
Hovrätten höll alltså inte med tingsrätten i deras bedömning av 18-åringens skuld. De anser att kvinnans berättelse är trovärdig och att det var uppenbart att 18-åringen förstått att kvinnan inte frivilligt gått med på att han förde in flaskan i hennes underliv. (VK 2)

⁴ Läsarens passivitet har minskat något med den interaktivitet som öppnas med möjligheten att kommentera, dela och ”gilla” artiklar på nätet. Denna möjlighet kommer dock inte diskuteras vidare i denna uppsats, eftersom jag av avgränsningsskäl inte tagit med till exempel läsarkommentarer i mitt material.

Att tidningsartiklarna låter både offrets och gärningsmannen berättelser komma till tals, gör att läsaren kan tolka fallet på olika sätt. Olika läsare kan göra olika tolkningar av detta våldtäktsfall, beroende på vilka inferenser som läsaren kan dra från sin tidigare förståelse om våldtäkt. Detta anser jag öppna för att olika läsare kan konstruera brottsoffer och gärningsman i detta fall på olika sätt.

Rapporteringen om Kungsholmenfallet skiljer sig från den om Umeåfallet i denna aspekt. Det enda som tyder på en möjlig alternativ tolkning av våldtäkten är att gärningsmannen nekar till brott. Hans nekande beskrivs med en mening per artikel, som i exempel 4, i fyra av sex artiklar. De artiklar som inte beskriver hans nekande är de två från *Svenska dagbladet*.

- (4) Den misstänkte har nekat till brott, men telefontrafik, övervakningskameror [...] och dna [...] talar emot honom. (DN 2)

Visst finns det en möjlighet att vissa läsare skulle kunna läsa ut alternativa tolkningar utifrån exemplen ovan, men enligt min mening så minimeras den möjligheten av sättet som språket konstruerar gärningsmannen (se avsnitt 5.1). Denna avsaknad av ambivalens gör att det är svårare att konstruera brottsoffer och gärningsman på ett annat sätt än det som nyhetsartiklarna framställer, vilket jag tolkar som att de har fått fullständig status som dessa arketyper. På detta sätt anser jag att artiklarna om Kungsholmenfallet reproducerar den gängse diskursordningen för våldtäktsdiskursen i nyhetsrapportering, eftersom dragen överensstämmer med tidigare forskning om denna diskurs (jfr Clark 1998, Mårtensson & Tilander 2014).

5.2.3 Interdiskursivitet

Jag uppfattar det som typiskt för artiklarna om de båda fallen att skribenterna refererar till polis och rättsväsende, vilket innebär att det förekommer en intertextualitet/interdiskursivitet med rättsväsendets diskurs om våldtäkt (som måste ses som en annan än nyheternas). Denna interdiskursivitet är vanligt förekommande i nyhetsrapporteringens diskurs om våldtäkt och kan därför tyda på att den rådande diskursordningen reproduceras i detta avseende.

I artiklarna om Umeåfallet finns dock drag av heterogenitet även på en interdiskursiv nivå. Det förekommer element från en samtyckeslagdiskurs och även en sorts ”metadiskurs” om mediens rapportering om våldtäkt.

De element som jag anser härrör från en samtyckeslagdiskurs, illustreras med några exempel. I exempel 5 diskuteras det eventuella samtycket till gärningen, och i exempel 6 tillåts rätten uttrycka att det inte behövs ett uttryckt samtycke.

- (5) [...] men eftersom det råder oklarheter huruvida hon samtyckt till gärningen eller inte så frias alltså samtliga tre killar från misstankarna om våldtäkt, medhjälp till våldtäkt och sexuellt ofredande. (VK 1)
- (6) Visserligen, skriver rätten, har hon hållit samman sina ben före att de förde in flaskan i henne, men det behöver inte ha uppfattats som bristande samtycke.
– Utan möjligen som ett uttryck för blygsel eller inledande tvekan, skriver rätten.
– Personer som är invecklade i sexuella aktiviteter med varandra gör ju naturligen saker med varandras kroppar på ett spontant sätt utan att fråga om den som berörs samtycker till det eller inte, fortsätter rätten.
[...]
Umeå tingsrätts friande dom har väckt starka reaktioner i sociala medier. (AB 2)
- (7) Domen från Umeå tingsrätt i maj kritiserades hårt och överklagades. (SvD 2)

Både i exempel 6 och 7 refererar artikeln till kritik mot domen. För den som söker upp vad denna kritik består i, visar det sig att det gäller en debatt om att införa en lag som gör att en person ska kunna dömas för våldtäkt om den gör en sexuell handling mot någon utan att denna gett sitt samtycke.

I exempel 8 finns element från den ”metadiskurs” om medias rapportering om våldtäkt.

- (8) Mårten Schulz är professor i civilrätt och en aktiv debattör på Twitter. Han vill inte kommentera domen, men säger att den typen av domar i främst sexualbrottsmål ofta väcker starka reaktioner.
– Någon tidning skriver om domen på ett allt för förenklat sätt, och folk blir upprörda utan att någon av alla de som har åsikter egentligen har läst domen. (AB 2)

I exemplet låter artikelförfattaren en person uttrycka sig kritiskt om hur medier rapporterar i liknande fall, och detta ser jag som ett ovanligt drag för den diskursordning som gäller för våldtäktsdiskurs i nyhetsrapportering. Snarare skulle det kunna vara ett element från debattartiklars våldtäktsdiskurs.

5.2.4 Sammanfattning av analysen av diskursiv praktik

Jag har identifierat drag av heterogenitet i artiklarna om Umeåfallet. Dessa drag tyder på att dessa artiklar kan vara ”en del av en större samhällelig förändring” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:87), vilket vidare tas upp i avsnitt 5.3. Kungsholmenfallet tycks snarast reproducera den gängse diskursordningen.

5.3 Analys av social praktik

I denna del av analysen sätter jag in mina resultat i en bredare, samhällelig kontext. Jag undersöker den sociala praktiken och genomför den del av en kritisk diskursanalys som Fairclough (2015:172–175) kallar *explanation*.

Jag undersöker de sociala processer, alltså det som Fairclough (2015) kallar sociala determinanter, som avspeglas i denna diskurs, och hur diskursen kan sägas konstitueras av och konstituera dessa sociala processer.

5.3.1 Förhållandet mellan sociala processer och diskursen

I avsnitt 5.2 visar jag att det tycks finnas en motsättning, att två diskurser ställs mot varandra. Å ena sidan finns en ”traditionell” våldtäktsdiskurs, där våldtäkt beskrivs som ett fruktansvärt brott som begås av en ”idealisk gärningsman” och där det är självklart att denna inte är en del av vårt samhälle. Å andra sidan finns en diskussion om vad som räknas som våldtäkt, och vem som bär ansvaret. Frågan om vi behöver ”idealiska” offer och gärningsmän i rapporteringen aktualiseras i denna motsättning. Nedan skisserar jag de olika bakomliggande ideologier, eller sociala processer, som jag menar formar denna motsättning i diskursen, och som också i sin tur påverkas av diskursen.

Jag menar att en bakomliggande ideologi till att rapporteringen om Kungsholmenfallet verkar reproducera arketyperna ”det idealiska offret” och ”den idealiska gärningsmannen” kan vara en ovilja att se våldtäkt och sexuella övergrepp som ett strukturellt samhälleligt problem. Clark (1998:197) menar att bilden av en gärningsman som står utanför samhället och konstrueras som ett ”monster” skymmer blicken för frågan om varför så många män begår sexuella brott mot kvinnor. Detta kan ses som ett sätt att upprätthålla en hegemonisk syn på våldtäkt, som inte ifrågasätter mäns strukturella överordning (Jarl & Stolt 2010:87–89). En reproducering av arketyperna ”den idealiska gärningsmannen” vidmakthåller på det sättet gruppen kvinnors ansvar att undvika våldtäkter, vilket resulterar i ett begränsat

handlingsutrymme (a.a.). Denna ideologi är inte explicit i mitt material, men en viss förförståelse kan ge denna läsning.

Ett annat ideologiskt skäl till att denna arketyp reproduceras i Kungsholmenfallet, är att det kan vara ett sätt att väcka sympati för offret och i det långa loppet bidra till att en utsatt person får det stöd som hen behöver. Gärningsmannens stigmatisering skulle kunna bidra till att människor blir avskräckta från vissa handlingar och att det bildas en konsensus om att det är fel, och ska vara straffbart, att vara en våldtäktsman.

Reproduceringen av arketyper kan också grundas på ett försök att tillfredsställa ett behov av gemenskap i ett alltmer individualiserat samhälle. Boutellier (1993, refererad i Tham 2001:35) förklarar den ökande uppmärksamheten för brottsoffer, och reaktionerna mot dem som bryter mot gemensamma normer, som ett sätt att upprätthålla gemensamma värden i ett samhälle och att det kollektiva medvetandet förstärks genom detta.

Den sociala determinant som jag menar ligger till grund för den interdiskursivitet jag funnit i artiklarna i Umeåfallet (se avsnitt 5.4) är en kamp mellan den ovan nämnda hegemonin och en kritik mot denna hegemoni som bland annat uttrycker sig i en debatt om lagstiftat krav på samtycke vid sexuella handlingar (Ottar 2015). Denna kamp uttrycks inte explicit i mitt material, men jag menar att de interdiskursiva dragen som jag funnit i avsnitt 5.4 tyder på att diskursen aktualiserar den pågående debatten. Jag har inte funnit något som tyder på att diskursen har en inneboende kritik mot den rådande hegemonin, men jag menar att de interdiskursiva dragen öppnar för olika förståelser av texten. Detta gör att det blir tydligt att diskursen har en möjlighet att inte bara påverkas av, utan även påverka, rådande ideologier.

5.3.2 Sammanfattning av den sociala praktiken

Sammanfattningsvis drar jag slutsatsen att samhällsliga idéer om brottsoffer och gärningsmän kan sägas bli reproducerade i nyhetstexterna. Förklaringar till att arketyper blir reproducerade kan vara ett vidmakthållande av en syn på våldtäkt som något som kvinnor bör akta sig för, och inte något som män ska ansvara för. Andra möjliga förklaringar är att det kan förstärka sammanslutningen kring gemensamma värden i ett samhälle.

Motsättningarna mellan olika diskurser som förekommer i artiklarna om Umeåfallet kan ses som ett uttryck för en omvandlingsprocess av rådande konsensus kring våldtäkt pågår. Enligt min mening är dock denna motsättning och dess underliggande ideologier inte

tillräckligt explicit uttryckta för att materialet ska kunna anses ha någon större påverkan i sig på denna omvandlingsprocess.

6 Diskussion

6.1 Diskussion av resultat

I detta avsnitt diskuterar jag mina resultat utifrån de frågeställningar jag arbetat med.

Språket i mitt material tycks till viss del skilja sig beroende på om kriterierna för ”det idealiska offret” och ”den idealiska gärningsmannen” uppfylls eller inte. Språk ger jag här en bred innebörd, som överensstämmer med Faircloughs (2015:8) definition av diskurs: ”language as social practice determined by social structure”. Jag har visat en del fynd som tyder på att det finns en skillnad i språket beroende på om brottsoffret och gärningsmannen är ”idealiska” enligt Christies (2001) modell. I Kungsholmenfallet benämns offret som *offer*, och gärningsmannen som bland annat *serievåldtäktsman*, vilket inte förekommer i Umeåfallet. Frekvensen av just dessa benämningar är inte så stor, men att de förekommer i det ena fallet men inte i det andra kan tolkas som en markering av arketyperna.

Skillnaden i frekvens mellan hur ofta offret och gärningsmannen omnämns i Kungsholmenfallet respektive Umeåfallet menar jag också markerar en skillnad i hur dessa två blir representerade. Offret i Umeåfallet omnämns fler gånger än gärningsmannen, medan det motsatta gäller för Kungsholmenfallet. Frekvensen av processer med offret som förstadedeltagare skiljer sig också mellan de två olika fallen. I Umeåfallet beskrivs offrets handlingar långt fler gånger än i Kungsholmenfallet. Detta tyder på en skillnad i nyhetstexternas fokus: i fallet med en mer ”idealisk” gärningsman och offer handlar nyhetstexterna mer om gärningsmannens handlingar, medan det motsatta gäller för fallet där gärningsman och offer inte uppfattas som lika ”idealiska”.

I analysen av diskursiv praktik har jag funnit drag av heterogenitet i Umeåfallet, där olika diskurser ställs mot varandra. Denna motsättning aktualiseras inte i Kungsholmenfallet, vilket kan bero på att arketyperna bekräftas i detta fall. Det verkar som att nyhetsskribenterna anser det vara onödigt att försöka sätta in fallet i en bredare kontext, när arketyperna är närvarande.

Resultaten pekar också på att tidningsspråket reproducerar en norm kring våldtäktsmål som går att härleda till tidigare föreställningar om vad våldtäkt, offer och gärningsmän är. Med andra ord tycks arketyperna bli reproducerad genom att statusen som offer och gärningsman blir bekräftad i Kungsholmenfallet, och att de inte blir bekräftade i Umeåfallet.

Samtidigt öppnar heterogeniteten i artiklarna om Umeåfallet för möjligheten att tolka gärningsman och brottsoffer på olika sätt, vilket jag menar tyder på en möjlig omformulering av bilden av gärningsman och brottsoffer snarare än en reproduktion av gängse arketyper. Det

finns alltså, enligt min mening, en ambivalens i diskursen som innebär att den tycks på samma gång reproducera och omforma arketyper.

Mitt resultat kan också sättas i relation till tidigare undersökningar om hur brottsoffer och gärningsmän konstrueras i medier.

Clarks (1998) undersökning visar att *The Sun* skuldbelägger offer för sexuellt våld på en rad olika sätt. Hon menar också att så kallad *fiend-naming* tar bort skulden från gärningsmannen även om han ses som ett ”monster”, eftersom om gärningsmannen ses som ett monster så kan han inte anses ansvarig för sina handlingar. Är han utanför samhället, kan inte samhället hållas ansvarigt för att sådana ”monster” kommer till. Hon menar också att detta sätt att rapportera om våldet gör att en stor del av det inte uppmärksammas, och att *The Sun* därför bibehåller ett ”status quo” där vi inte kan hitta de egentliga anledningarna till våldet.

Min undersökning finner inga lika explicita exempel på *fiend-naming* som Clark (1998) gör, men gärningsmannen i Kungsholmenfallet kallas bland annat för en ”ny Hagaman”, vilket är ett epitet som närmast beskriver ett monster. Jag menar att detta döljer anledningen till våldet. I nyhetstexterna om detta fall finns inget försök att förklara varför våldtäktsmän skapas, eller vilka strukturer som ligger bakom att det framför allt är män som begår våldshandlingar och sexuella brott mot kvinnor, och inte tvärtom. Därför menar jag att samma ”status quo” som Clark (1998:197) beskriver, upprätthålls i nyhetstexterna om Kungsholmenfallet.

Mårtensson & Tilander (2014) undersöker hur offer konstrueras i media, och konstaterar att offren i deras material blir skuldbelagda genom språket. De menar också att det kan ligga ”i vissas intresse att konstruera våldtagna kvinnor på ett visst sätt” (a.a. 41). Jag anser att min undersökning bekräftar detta, genom att jag kopplar konstruktionen av offer till den hegemoni som bilden av ”det idealiska offret” (Christie 2001) är en del av.

Mårtensson & Tilander (2014) påpekar också att en analys av gärningsmän saknas i deras undersökning – kanske för att de själva har lärt sig att lägga fokus på offret. Min undersökning analyserar även konstruktionen av gärningsmän, och finner att denna påverkar konstruktionen av brottsoffer. Därför menar jag att min uppsats kompletterar deras.

Eftersom såväl min uppsats som Mårtensson & Tilander 2014 kan sägas vara en del i en våldtäktsdiskurs, ser jag det som en viktig poäng att undersöka även konstruktionen av gärningsmän. Jag delar Clarks (1998:197) uppfattning om att vissa sätt att konstruera gärningsmän gör att samhällets ansvar blir dolt, och menar att det därför är nödvändigt att belysa på vilket sätt detta sker.

6.1 Avslutande kommentar

Mina resultat pekar alltså på att det finns en språklig reproduktion av arketypiska sätt att se på brottsoffer och gärningsmän, men de tyder också på att det pågår en transformation i det gängse sättet att rapportera om våldtäkt.

För att det ska vara möjligt att förändra det strukturella sexuella våldet genom det sätt som det rapporteras om, behövs en medvetenhet hos nyhetsskribenter om vilken roll språket har i reproduceringen av ideologi. Om rådande föreställningar om vem som kan räknas som brottsoffer ska utmanas, behöver språket som beskriver brottsoffer och gärningsmän förändras på ett sätt som gör att det inte reproducerar dessa föreställningar. Ett syfte med min uppsats är att presentera hur dessa föreställningar reproduceras, och min förhoppning är att denna typ av studier ska kunna påverka diskursen. Detta genom att belysa att språket inte är neutralt, och att det därför är nödvändigt att veta vilken ideologi som kan sägas ligga bakom.

Mina resultat kan dock inte sägas vara representativa för all nyhetsrapportering om våldtäkt, eftersom materialet inte är så omfattande. Resultaten kan snarast sägas vara ett exempel på hur offer och gärningsmän konstrueras. Eftersom de till viss del överensstämmer med tidigare forskning kan mina resultat dock sägas bekräfta andras slutsatser.

Jag anser att det behövs mer forskning inom området. Min undersökning är förhållandevis liten och det finns flera språkliga drag som skulle kunna bidra till en ökad förståelse för hur nyhetsrapportering konstruerar bilden av offer och gärningsmän.

Eftersom det pågår en debatt om våldtäkt och införandet av en så kallad samtyckeslag, vore det också intressant att över tid undersöka om denna debatt bidrar till några mer bestående förändringar i språket och i vad rapporteringen fokuserar på. Skulle till exempel brottsoffrets handlingar i Umeåfallet beskrivas lika ingående och lika ifrågasättande om ett liknande fall olyckligtvis skulle hända om några år?

Avslutningsvis vill jag uttrycka en förhoppning om att de etiska tveksamheter som jag beskriver i avsnitt 1.2 vägs upp av de resultat som min undersökning visar. Jag anser att det är högst relevant att beskriva hur språk kan bära på ideologi, och förhoppningsvis kan det leda till ett ifrågasättande av rådande föreställningar om våldtäkt som ibland försvårar för brottsoffer att få upprättelse.

Litteratur

Tryckta källor

- Benedict, Helen, 1993: *Virgin or vamp: How the press covers sex crimes*. New York: Oxford University Press. E-bok.
- Bergenheim, Åsa, 2010: Gränsen för det otillåtna. Om synen på våldtäkt i Sverige 1950–2010. I: Nationellt centrum för kvinnofrid, 2010: *Antologi: Sju perspektiv på våldtäkt*. (NCK-rapport 2010:2). Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK), Uppsala universitet. S. 10–30.
- Christie, Nils, 2001 [1986]: Det idealiska offret. I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), 2001: *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur. S. 46–60.
- Clark, Kate, 1998: The Linguistics of Blame: Representations of Women in the *Sun's* reporting of crimes of sexual violence. I: Cameron, Deborah (red.), 1998: *The Feminist Critique of Language*. 2 uppl. London: Routledge. S. 183–197.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, Norman, 2015: *Language and power*. 3 uppl. London: Routledge.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2013: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37.) Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Jarl, Bengt & Stolt, Eleonora, 2010: Mellan normalitet och avvikelse. Forskning om sexualförövare och framväxten av praktisk behandling. I: Nationellt centrum för kvinnofrid, 2010: *Antologi: Sju perspektiv på våldtäkt*. (NCK-rapport 2010:2). Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK), Uppsala universitet. S. 84–106.
- Tham, Henrik, 2001: Brottsoffrets uppkomst och framtid. I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), 2001: *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur. S. 27–45.
- Wennstam, Katarina, 2004: *En riktig våldtäktsman. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2000: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid: Inledning. I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), 2001: *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur. S. 7–24.

Studentuppsatser

- Mårtensson, Nina & Tilander, Hillevi, 2014: *Medias konstruerande av våldtäktsoffer – en diskursanalys*. Kandidatuppsats, 15 hp, Socialt arbete. Socialhögskolan, Lunds universitet.

Elektroniska källor

- Brottsförebyggande rådet, 2015: Våldtäkt och sexualbrott. (Hämtad 9.11.2015)
<https://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/valdtakt-och-sexualbrott.html.printable>
- Kunskapsbanken, Nationellt centrum för kvinnofrid, 2014: Sexuellt våld. (Hämtad 17.12.2015)
http://www.nck.uu.se/Kunskapscentrum/Kunskapsbanken/amnen/Sexuellt_vald/Sexuellt_vald/
- Nationalencyklopedin, brottsoffer. (Hämtad 22.11.2015)
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/brottsoffer>
- Nationalencyklopedin, gärningsman. (Hämtad 22.11.2015)
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/gärningsman>
- Nationalencyklopedin, sexualbrott. (Hämtad 15.12.2015)
<http://www.ne.se/uppslagsverk/årsbok/2005/sexualbrott>
- Ottar 2015: Samtyckeslag kan bli verklighet. (Hämtad 22.11.2015)
<http://www.ottar.se/artiklar/samtyckeslag-kan-bli-verklighet>
- Regeringskansliet, 2014 (uppdaterad 2015): Översyn av våldtäktsbrottet. (Hämtad 15.12.2015) <http://www.regeringen.se/rattsdokument/kommittedirektiv/2014/08/dir.-2014123/>
- Svensk författningssamling 1962:700: 6 kap. § 1. (Hämtad 27.11.2015)
https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/#K6

Material om Kungsholmenfallet

- Carp, Ossi, 2014: 23-åringen döms för våldtäkt – 5,5 år i fängelse. *Dagens Nyheter*. 22 maj. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.dn.se/ezproxy.its.uu.se/sthlm/23-aringen-doms-for-valdtakt-55-ar-i-fangelse/> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Flores, Juan, 2014: Häktad våldtäktsman misstänks vara ny "Hagaman". *Dagens Nyheter*. 11 februari. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.dn.se/ezproxy.its.uu.se/sthlm/haktad-valdtaktsman-misstanks-vara-ny-hagaman/> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Hjertén, Linda & Johansson, Anders, 2014: Dom mot "nye Hagemannen". *Aftonbladet*. 22 maj. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article18932354.ab> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Tagesson, Eric, 2014: Ny 'Hagaman' gripen. *Aftonbladet*. 11 februari. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article18336935.ab> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Tidningarnas telegrambyrå, 2014: Man åtalas för överfallsvåldtäkt. *Svenska Dagbladet*. 24 mars. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.svd.se/man-atalas-for-overfallsvaldtakt>
- Tidningarnas telegrambyrå, 2014: Misstänkt våldtäktsman psykundersöks. *Svenska Dagbladet*. 9 april. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.svd.se/misstankt-valdtaktsman-psykundersoks>

Material om Umeåfallet

- Björkland, Sven, 2013: Frias från våldtäktsanklagelser. *Västerbottens-Kuriren*. 14 april. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.vk.se/867973/frias-fran-valdtaktsanklagelser> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Engström, Monica G, 2013: Ändrad dom för våldtäkt med flaska. *Västerbottens-Kuriren*. 18 september. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.vk.se/982748/andrad-dom-for-valdtakt-med-flaska> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Johansson, Anders, 2013: Tre 18-åringar åtalade för gruppvåldtäkt i Umeå. *Aftonbladet*. 4 april. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article16602319.ab> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Tagesson, Eric, 2013: Misstänkta för våldtäkt med flaska – frias. *Aftonbladet*. 15 maj. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article16779918.ab> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Tidningarnas telegrambyrå, 2013: En döms för uppmärksammas våldtäkt. *Svenska Dagbladet*. 18 september. (Hämtad 26.10.2015) <http://www.svd.se/en-doms-for-uppmarksammas-valdtakt/om/sverige> Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever
- Tidningarnas telegrambyrå, 2013: Frias från åtal om flaskvåldtäkt. *Svenska Dagbladet*. 15 maj. (Hämtad 26.10.2015) http://www.svd.se/frias-fran-atal-om-flaskvaldtakt_8175098 Tillgänglig från: Mediearkivet Retriever